

ДОБРОЧИННІСТЬ ЯК ПРОВІДНИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті з'ясовано сутність явища доброчинності як провідника соціалізації дітей шкільного віку у XIX – на початку XX століття у сфері освіти України. Представлено суб'єктну структуру доброчинної підтримки дітей шкільного віку у досліджуваній період; спроектовано загальну модель розвитку доброчинності протягом 1803-1917 рр. Обґрунтовано взаємозв'язок традиційних складових соціалізації особистості дитини шкільного віку та доброчинної підтримки її соціалізації в історії освіти України.

Актуальність постановки проблеми. Доброчинна діяльність як вид умотивованої соціально схвалюваної діяльності може розглядатися в контексті філософському (добродіяння), соціальному (як окремий соціальний інститут), психологічному (як реалізація потреби у визнанні й самоактуалізації), теологічному (як християнська чеснота). У площині соціально-педагогічної науки, натомість, доброчинність є соціально-педагогічним явищем (процесом, діяльністю), видом соціальної практики, а також провідником соціалізації дітей та молоді, інструментом соціального захисту неблагополучних верств населення, їх освіти й виховання, а також обдарованих школярів, які не в змозі отримати вищу освіту чи розпочати самостійну наукову діяльність без сторонньої підтримки.

Дослідження проблеми доброчинності у сфері освіти, що беруть початок з другої половини XIX століття, представлені: працями в галузі методології історії педагогіки та історії соціальної педагогіки, куди відносяться, насамперед, роботи О. Адаменко, Л. Ваховського, Н. Гулана, І. Звереві, С. Золотухіної, Г. Лактіонової, О. Сухомлинської, Л. Таран, С. Харченка, Л. Штефан; Л. Бородкіна, І. Ковальченка, І. Липського, М. Румянцевої, В. Філатова, Б. Шпотова та ін.; дослідженнями з теорії доброчинності Р. Агресьяна, С. Гогеля, Є. Максимова, З. Масловської, А. Соколова, Ю. Тазьміна, О. Хорькової; д'Оссонвіля (Франція), А. Ліндермеєр (США) та ін.; працями з історії доброчинності Н. Барінової, В. Борисенка, Ю. Губенко, О. Доніка, В. Ковалинського, В. Корнієнко, Т. Курінної, І. Левченко, Т. Ніколаєвої, Ф. Ступака, І. Суровцевої, О. Терентьєвої, О. Ткаченко, С. Черкесової, С. Шукліної; В. Афанасьєва, О. Дегальцевої, Ю. Коробейнікова, А. Соколова; Л. Заштовта (Польща) та ін.

Однак суттєвою прогалиною в цьому комплексі наукових праць вважаємо: зосередження авторів на вивченні доброчинності як історичного, а не соціально-педагогічного феномена, звернення переважної більшості дослідників до досвіду доброчинності другої половини (або кінця) XIX – початку XX ст., тобто ігнорування першої половини XIX ст.; відсутність розробок сучасних стратегій і методик доброчинної діяльності у сфері освіти; нестачу знань про історичний досвід доброчинності як соціальної практики та можливостей його використання в сучасній соціально-педагогічній діяльності, у процесі підготовки фахівців із соціальної педагогіки й соціальної роботи.

Мета статті полягає у висвітленні явища доброчинності як провідника соціалізації дітей шкільного віку у XIX – на початку XX століття у сфері освіти України.

Головними рушійними силами розвитку доброчинності у сфері освіти в XIX – на початку XX ст., на нашу думку, стали соціально-економічні та соціокультурні умови на підросійській території України, які визначали рівень добробуту регіональної соціальної еліти та її соціальної відповідальності, а також традиції християнської доброчинності, які склалися в Україні впродовж багатьох століть і за якої еліта класифікувалася за національною та релігійною належністю, що відіграло велику роль у виборі об'єктів доброчинності.

Доброчинність у сфері освіти розглядається нами, водночас, як суб'єкт-об'єктна структура; розгляд доброчинності в площині суб'єкта дає можливість установити мотиваційні характеристики доброчинної діяльності, простежити взаємодію чи протидію суб'єкта доброчинності у сфері освіти, виявити компенсаторну функцію суб'єктів доброчинності один стосовно іншого. Розгляд доброчинності в площині об'єкта дає змогу визначити найбільш соціально незахищені прошарки дітей та молоді, які потребували доброчинної підтримки: незаможних учнів та студентів, дітей-сиріт, дітей ув'язнених, інвалідів та ін.

Суб'єкт-об'єктний розгляд сутності та особливостей доброчинності у сфері освіти дає можливість найбільш повно реконструювати процес розвитку цього соціально-педагогічного явища, його тенденції та суперечності. Доброчинність у сфері освіти в Україні в XIX – на початку XX століття розглядається нами як соціально-педагогічне явище та процес, який з ходом власного розвитку набував ознак системності й цілісності – сталості структури, стійких взаємозалежностей у суб'єкт-об'єктних зв'язках. Доброчинність передбачає наявність організованих масових рухів (громадських, етнічних, конфесійних), узгоджується з процесами соціальної трансформації. Тому основним завданням статті вважаємо встановлення закономірностей та тенденцій впливу доброчинності у сфері освіти на соціалізацію дітей і молоді шляхом реалізації головних форм (державна, громадська, приватна) та напрямів (грошова, майнова, діяльнісна) доброчинної підтримки як соціальної практики.

Теорія соціалізації визначає соціалізацію особистості як неперервний і багатогранний процес, що триває протягом всього життя людини. Однак найбільш інтенсивно він протікає у дитинстві й юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки. У цьому випадку підтримка процесу соціалізації з боку соціальних інститутів та інституцій – доброчинних у тому числі – виявляється значущою і може бути об'єктом дослідження історії соціальної педагогіки [1-3].

Соціалізація особистості здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для того чи іншого суспільства на певному етапі його розвитку [4]. За допомогою цих засобів та заходів поведінки особистості і цілої групи людей приводиться до відповідності з прийнятими у даній культурі зразками, нормами, цінностями. Процес соціалізації дитини, її формування й розвиток, становлення як особистості відбувається у взаємозв'язку з оточуючим середовищем, яке впливає на процес за допомогою агентів і провідників соціалізації.

Виходячи з категорійно-понятійного аналізу, ми визначаємо *доброчинність* як явище історії соціальної педагогіки, яке виступає провідником соціалізації особистості й реалізується на засадах соціальної справедливості й відповідальності. *Доброчинність у сфері освіти* визначається нами як соціально-педагогічне явище, сутність якого полягає у підтримці сфери освіти з боку приватних і громадських пожертв різного роду; доброчинність є провідником соціалізації особистості у сфері освіти.

Досвід доброчинної підтримки сфери освіти дає змогу дати цьому феномену соціально-педагогічну оцінку як провідникові соціалізації у вигляді кількох положень.

1. Доброчинність у сфері освіти України XIX – початку XX ст. як провідник соціалізації дітей шкільного віку є соціально-педагогічним *явищем*. Явище як філософська категорія є формою вияву сутності, її зовнішнім виявом, що виражає зовнішні властивості й системну структурованість сутності. Соціально-педагогічне явище відображає, отже, сутність соціально-педагогічних феноменів, до яких ми віднесли доброчинність у сфері освіти в її історичному розвитку.

2. Доброчинну підтримку закладів освіти в досліджуваній період ми окреслюємо як соціально-педагогічну *діяльність*, оскільки вона носила процесуальний характер і передбачала діяльну підтримку сфери освіти. Крім того, серед видів доброчинної діяльності ми виокремили діяльну доброчинність як негрошовий вид доброчинності.

3. Доброчинність у сфері освіти є, на нашу думку, типом *соціальної практики*, оскільки, слідуючи за визначенням, доброчинність є соціальною практикою, в ході якої сфера освіти як конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи доброчинність як соціальний інститут і провідник соціалізації особистості, впливаючи на систему відносин, – змінює суспільство і змінюється сама.

4. Становлення доброчинності у сфері освіти часто пов'язують з поняттям *традиції* або ж отожднюють з традицією. Складність аналізу доброчинності як традиції полягає в розмитості й міждисциплінарності цієї категорії [5]. Оскільки традиція протягом довгого часу асоціюється в наукових дослідженнях з наслідуванням, є сенс говорити про *традицію доброчинності* в Україні, починаючи з часів Київської Русі [6].

У досліджуваній нами період відбувалася зміна соціально-динамічних стереотипів в соціалізації особистості. Якщо до початку XIX століття місце людини в соціальній ієрархії встановлювалося за її вродженим статусом, то протягом століття ситуація суттєво змінилася і соціалізація кожного нового покоління дедалі більше стала залежати від того, наскільки сама особистість була здатна до зміни свого соціального статусу [6]. Говорячи мовою соціології, розвиток суспільства у XIX столітті змушував оцінювати позицію кожної людини не за динамічними (однозначно й достовірно), а за статистичними (ймовірно і зі значною часткою невизначеності) законами. Хоча ця закономірність розвинулася й стала домінуючою пізніше – протягом другої половини XX століття – її передумови спостерігаються вже й у досліджуваній нами період.

Основними *суб'єктами* доброчинності як провідника соціалізації дітей шкільного віку в досліджуваній період вважаємо: доброчинні товариства загальнодержавного рівня, насамперед, Імператорське Людинолюбиве товариство та Відомство закладів імператриці Марії; імператорську родину як соціальну інституцію – доброчинника і мецената, приклад якого мали наслідувати інші вельможні особи та їхні родини; прикази громадського призріння; земства (на території правобережних губерній Київського учбового округу до кінця XIX ст. – сеймики); доброчинні товариства місцевого рівня, насамперед, товариства допомоги незаможним учням при навчальних закладах різного типу; храми і монастирі; педагогічні та попечительські ради навчальних закладів; приватні особи.

Здійснена нами періодизація розвитку доброчинності у сфері освіти дала змогу співвіднести її з об'єкт-суб'єктною структурою доброчинності та зробити висновок про домінуючі форми доброчинності у сфері освіти України на кожному з етапів (таблиця 1).

Таблиця 1.

Суб'єкт-об'єктна структура доброчинності та її домінуючі форми на різних етапах розвитку доброчинної підтримки сфери освіти в Україні в XIX – на початку XX століття

Етап розвитку доброчинності в сфері освіти	Суб'єкти доброчинності у сфері освіти	Об'єкти доброчинності	Домінуюча форма доброчинної діяльності	Найбільш поширені види доброчинності у сфері освіти
Фундушовий (1803-1832)	Землевласники. Духовенство (переважно римсько-католицьке). Місцеві етнічні громади.	Фундушові училища. Перші гімназії і ліцеї.	Приватна. Державна.	Пансіони (конвікти). Стипендіальні фонди. Заповіти на доброчинність.

Люстраційний (1832-1864)	Приватні особи. Перші добродчинні товариства. Місцеві етнічні громади.	Гімназії. Притулки та виховні будинки для неповнолітніх. Спільні учнівські квартири та пансіони. Жіночі навчальні заклади. Школи для дітей з певними вадами розвитку.	Приватна. Громадська.	Стипендіальні фонди. Заповіти на добродчинність. Капітали громадських добродчинних товариств.
Системних тенденцій (1864-1917)	Земства (сеймики). Купці і купецькі зібрання. Добродчинні товариства. Викладацькі й учнівські колективи. Чиновники.	Реальні училища. Ремісничі училища. Спеціальні професійні навчальні заклади. Заклади соціального захисту.	Державна. Приватна. Громадська.	Капітали громадських добродчинних товариств. Одноразові пожертви почесних попечителів, смотрителів, блюстителів. Підписні колективні фондуші.

Ми стверджуємо, що протягом досліджуваного періоду добродчинність у сфері освіти України набувала дедалі більших ознак системності, але власне стану системи не досягла, оскільки цей процес був перерваний соціально-політичними трансформаціями, пов'язаними на території України з жовтневою революцією в Росії. Створення в Україні державної системи соціального забезпечення не передбачало наявності добродчинності у приватній чи громадській формі, а ліквідація приватної власності позбавляла соціальну еліту можливості виявляти добродчинність. Крім того, формально саме поняття "соціальна еліта" згодом перестало існувати як категорія і як прошарок населення в радянській державі.

Виходячи з аналізу історичного досвіду добродчинності та створених нами в ході дослідження моделей добродчинності у сфері освіти на кожному з етапів – фондушовому, люстраційному та системних тенденцій – було спроектовано загальну модель добродчинності як провідника соціалізації дітей шкільного віку в XIX – на початку XX століття (рис. 1.).

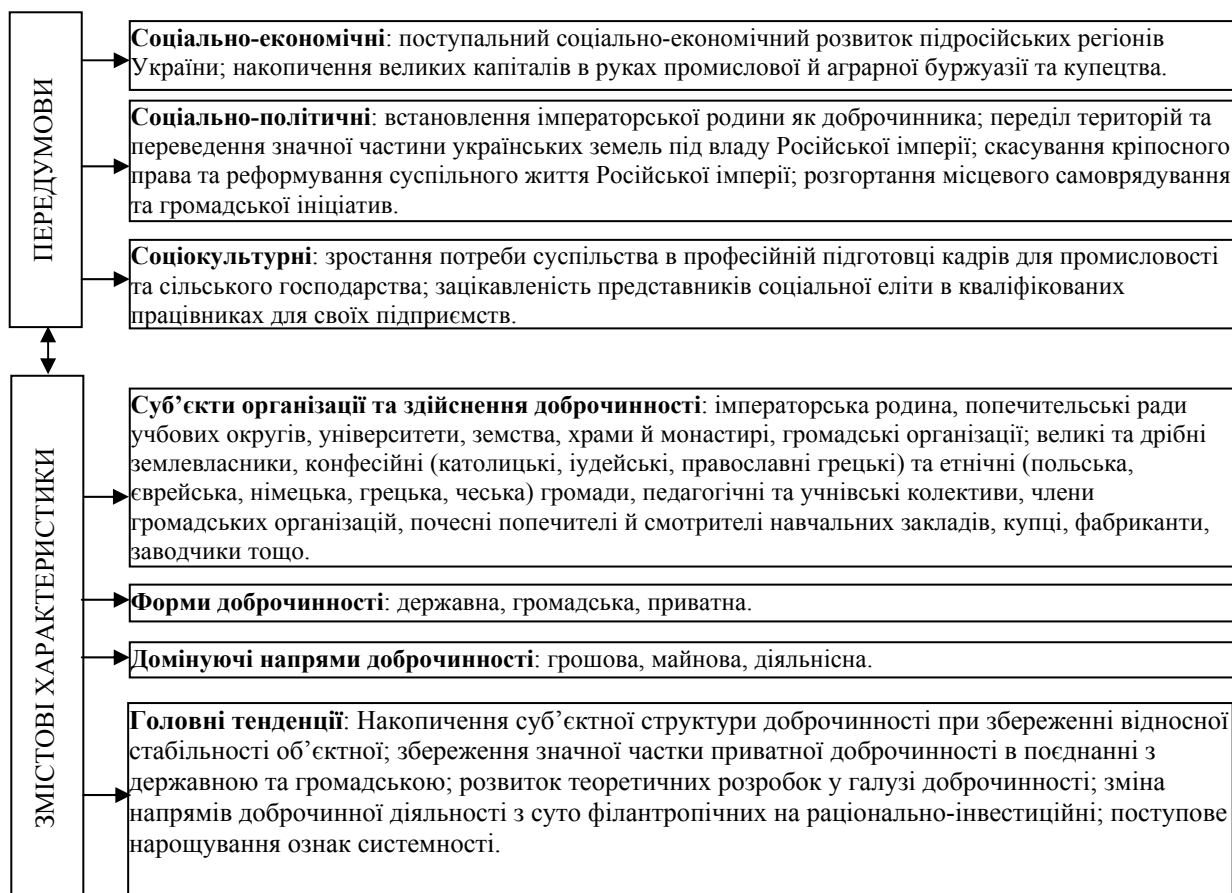

Рис. 1. Узагальнена модель добродчинності у сфері освіти України у XIX – на початку XX ст.

Загальновідомо, що результатом соціалізації особистості є її соціальна компетентність. Досягнення соціальної компетентності у дитячому та юнацькому віці (під час навчання у школі, гімназії, училищі, університеті) в Україні у XIX – на початку XX століття значною мірою залежало від можливостей підтримки системи освіти з боку державної, громадської та приватної доброчинності. При цьому на початку XIX століття сама наявність системи освіти (особливо початкової) прямо залежала від приватної доброчинності місцевих землевласників, які утримували школи власним коштом, виплачували заробітну плату вчителів, почасти створювали спеціальні стипендіальні фонди для кращих випускників початкової школи, щоб вони могли продовжити навчання у гімназії чи ліцеї [7: 4].

Таблиця 2.

Взаємозв'язок традиційних складових соціалізації особистості дитини та доброчинної підтримки її соціалізації в історії освіти України

Складові соціалізації особистості	Сутність доброчинної підтримки процесу соціалізації
Стихийна соціалізація особистості під впливом об'єктивних умов життя в суспільстві.	Наявність механізмів доброчинної підтримки у відповідному навчальному закладі, який відвідує дитина (доброчинні стипендії, стихійні разові пожертви, діяльнісна доброчинність тощо) [7: 21].
Відносно спрямована соціалізація під впливом застосованих державою певних економічних, законодавчих, організаційних засобів.	Розвиток нормативно-правової підтримки доброчинності у сфері освіти XIX – початку XX століття, що сприяв створенню системи доброчинної підтримки дітей та їх соціалізації під час навчання [7: 40].
Відносно соціально контрольована соціалізація – планомірне створення правових, організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку особистості.	Створення громадських організацій доброчинного характеру в XIX – початку XX століття в Україні: доброчинних фондів, товариств допомоги незаможним учням, жіночих доброчинних товариств допомоги дітям ув'язнених, спеціальних комітетів (напр., Комітет Великої Княжни Тетяни) тощо [7: 40].
Більш чи менш свідомо самозміна людини, що має просоціальний, асоціальний чи антисоціальний вектор.	Саморозвиток, самоосвіта й самовиховання особистості після закінчення навчання, що відбувалося з доброчинною підтримкою (наприклад, підтримка самостійної професійної діяльності випускників Кременецького ліцею – стипендіатів Яна Лернета) [7: 228-232].

Висновок. Таким чином, доброчинність у сфері освіти дітей та молоді в Україні у XIX – на початку XX століття розглядається нами як провідник їх соціалізації, який справляв іноді вирішальний вплив на подальшу освіту, виховання і розвиток особистості дитини шкільного віку.

Перспективи подальших досліджень пов'язуються нами з визначенням сучасних перспектив доброчинної підтримки обдарованих дітей шкільного віку в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Зверева І. Д. Соціально-педагогічний захист дитинства / І. Д. Зверева // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 18–20.
- Лактионова Г. М. Из истории женского образования / Г. М. Лактионова, Л. Г. Коваль ; [под общ. ред. Г. М. Лактионовой] // Актуальные проблемы социализации девушек-подростков : [сб. науч. ст.] – Київ, 1995. – С. 48–53.
- Харченко С. Я. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / С. Я. Харченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 286 с.
- Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій : [навчально-методичний посібник] / Н. А. Сейко. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2001. – 256 с.
- Сагатовский В. Н. Философия развивающейся гармонии : философские основы мировоззрения : в 3 ч. / В. Н. Сагатовский // Введение : философия и жизнь. – СПб : Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – Ч. 1. – 224 с.
- Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI–XII вв. / В. С. Горский. – Киев : Наукова думка, 1988. – 215 с.
- Приходские фундушевые училища в Юго-Западном крае : их возникновение и средства содержания // Приложение к Цирюляру по управлению Киевским учебным округом за 1900 г. – 189 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

- Zvereva I. D. Sotsial'no-pedagogichniy zakhyst dytyni [Social and Pedagogical Child's Defence] / I. D. Zvereva // Ridna shkola [Native School]. – 1994. – № 3–4. – S. 18–20.
- Laktionova G. M. Iz istorii zhenskogo obrazovaniia [From the History of the Women's Education] / G. M. Laktionova, L. G. Koval' ; [pod obshch. red. G. M. Laktionova] // Aktual'nye problemy sotsializatsii devushek-podrostkov [Current Issues of Children-Teenagers] : [sb. nauch. statei]. – Kyiv, 1995. – S. 48–53.
- Kharchenko S. Ya. Sotsial'na pedagogika : mala entsyklopediia [Social Pedagogy : the Small Encyclopedia] / S. Ya. Kharchenko. – K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2007. – 286 s.
- Seiko N. A. Sotsial'na pedagogika : kurs lektsii [Social Pedagogy : the course of Lectures] [navchal'no-metodychnyi posibnyk] / N. A. Seiko. – Zhytomyr : Zhytomyr. ped. un-tet, 2001. – 256 s.
- Sagatovskii V. N. Filosfiia razvivaiushcheisia harmonii : filosofskie osnovy mirovozzreniia [Philosophy of the Developing Harmony : Philosophical Bases of the World View] : v 3 ch. / V. N. Sagatovskii // Vvedenie : filosofiia i zhizn' [Introduction : Philosophy and Life]. – SPb : Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 1997. – Ch. 1. – 224 s.
- Gorskii V. S. Filosofskie idei v kul'ture Kievskoi Rusi XI–XII vv. / V. S. Gorskii. – Kiev : Naukova dumka, 1988. – 215 s.
- Prihodskie fundushevye uchilishcha v Iugo-Zapadnom krae : ikh vozniknovenie i sredstva sodержaniia [Parishional Charity College in the South-Western Region : their Appearance and the Means of Support] // Prilozhenie k tsirkuliaru po

Матеріал надійшов до редакції 24.05. 2012 р.

Сейко Н. А. Благотворительность как проводник социализации детей школьного возраста в Украине (XIX – начало XX века).

В статье определена сущность явления благотворительности как проводника социализации детей школьного возраста в XIX – начале XX века в сфере образования Украины. Представлена субъектная структура благотворительной поддержки детей школьного возраста в исследуемый период; спроектирована общая модель развития благотворительности на протяжении 1803-1917 гг. Обоснована взаимосвязь традиционных составляющих социализации личности ребенка школьного возраста и благотворительной поддержки его социализации в истории образования Украины.

Seiko N. A. Charity as the Guide of the School Children's Socialization in Ukraine (the XIX – the Beginning of the XX Century).

The article determines the essence of charity as the guide of the school children's socialization in the XIX – the beginning of the XX centuries in the sphere of education in Ukraine. The subject charity structure of school children's support in the researched period is represented; the general model of charity development during 1803-1917 years is projected. The interrelation of traditional socialization counterparts of the school child's personality and charity support of his / her socialization in the history of education in Ukraine is grounded.